

به نام خدا

۱۳۸۱ / ۱۱ / ۲۰

زندگی و مرگ در اساطیر

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ایران
توسعه و انتشارات

به وسیله:

مهدی رضائی

پایان نامه

ارائه شده به دانشکده‌ی تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از
فعالیت‌های تحصیلی لازم برای اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد

در رشته‌ی

زبان و ادبیات فارسی

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

۱۳۸۱

ارزیابی شده توسط کمیته‌ی پایان‌نامه با درجه‌ی عالی.....

دکتر اکبر نحوی، استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی (رئیس کمیته).....

دکتر محمد رضا امینی، استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی (استاد مشاور).....

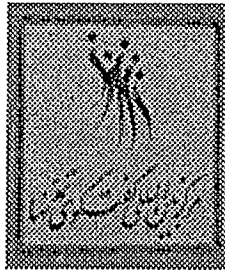
دکتر زرین واردی، استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی (استاد مشاور).....

دی‌ماه ۱۳۸۱

تقدیم به:

برادر بزرگوار، بهمن، که مهربان‌تر از یک پدر،

پیوسته همراه و پشتیبانم بوده‌اند.

International
Centre for
Dialogue Among
Civilizations
{ ICDAC }

این پایان‌نامه با حمایت مالی «مرکز بین‌المللی

گفتگوی تمدن‌ها» تهیه و تدوین گردیده است.

۴۵۳۴۵

سپاسگزاری

سپاس و ستایش خداوندی را که فروزنده‌ی چراغ دانش و یگانه یاریگر
جویندگان گوهر معرفت است.

پس از ثنای حضرت حق از همه‌ی سرورانی که در انجام این رساله مرا یاری
دادند سپاسگزارم؛ بخصوص استاد نکته‌دان و فرزانه‌ام جناب آقای دکتر اکبر نحوی
که راهنمایی‌هایش چون چراغی روشنگر راهم بود و آقای دکتر محمدرضا امینی و
سرکارخانم دکتر زرین‌واردی که از خرمن علم و معرفتشان خوشه‌ها چیدم و
بهره‌ها بردم.

برای این عزیزان از درگاه خداوند، پیروزی و سعادت را مسألت دارم.

چکیده

زندگی و مرگ در اساطیر

به وسیله‌ی:

مهدی رضائی

در این پایان‌نامه دو موضوع آفرینش و مرگ در اساطیر ملل مختلف مورد بحث قرار گرفته است. در موضوع آفرینش، نخست باورهای اساطیری ملت‌ها، درباره‌ی آفرینش انسان و جهان تشریح گردیده و سپس درباره‌ی وجوه اشتراک و افتراق باورهای اساطیری آفرینش و میزان تأثیرپذیری این باورها از یکدیگر بحث شده است.

در موضوع مرگ به سه مبحث پرداخته شده است: ۱- دیدگاه گذشتگان درباره‌ی پدیده‌ی مرگ و چگونگی رویارویی با آن توضیح داده شده است و سپس به مراسم و باورهای ملت‌های مختلف پرداخته‌ایم. ۲- اعتقاد به جهان پس از مرگ و بیان سیر تحول و شکل‌گیری این باورها، همراه با ذکر نمونه‌هایی از اساطیر به تفکیک اقوام و ملت‌های دارنده‌ی اسطوره، توضیح داده شده است. ۳- اساطیر و باورهای مربوط به پایان جهان، بخش دیگری از این رساله را تشکیل می‌دهد. در این بخش گفته شده که بعضی ملت‌ها برای جهان، پایانی قایل هستند که پس از آن زندگی و حیاتی متصور نیست و برخی از ملت‌ها، پایان جهان را با ظهور یک منجی همراه می‌دانستند که پس از اصلاحات او، جهان به کمال خود می‌رسد.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: مقدمه، پیشینه‌ی بحث، روش تحقیق
۲	۱-۱- مقدمه
۷	۲-۱- پیشینه‌ی بحث
۹	۳-۱- روش تحقیق
۱۱	یادداشت‌های فصل اول
۱۲	فصل دوم: مفاهیم و کلیات
۱۳	۱-۱- اسطوره
۱۵	۱-۱-۱- اسطوره در لغت (معنای لغوی اسطوره)
۱۸	۲-۱-۲- تعاریف اسطوره
۲۵	۳-۱-۲- اسطوره و افسانه
۲۸	۴-۱-۲- کارکرد اسطوره
۳۱	۵-۱-۲- مکاتب اسطوره‌شناسی
۳۱	۱-۵-۱-۲- اوهمریسم
۳۲	۲-۵-۱-۲- نشر و پراکندگی
۳۲	۳-۵-۱-۲- تحول و تکامل‌گرایی
۳۳	۴-۵-۱-۲- ساختارگرایی
۳۴	۵-۵-۱-۲- کارکردگرایی
۳۵	۶-۵-۱-۲- مکتب تطبیقی
۳۶	۷-۵-۱-۲- مکتب تمثیلی- نمادین

۳۶	۲-۱-۵-۸- مکتب پدیدار شناختی
۳۷	۲-۱-۵-۹- مکتب فلسفی
۳۷	۲-۱-۵-۱۰- مکتب روانکاوی
۳۸	۲-۱-۶- علل شباهت اساطیر
۴۰	۲-۲- آفرینش
۴۱	۲-۲-۱- نظریه‌ی ابوریحان درباره‌ی پیدایش انسان
۴۲	۲-۲-۲- نظریه‌ی ترانسفورمیسم
۴۳	۲-۲-۳- نظریه‌ی کیهانی
۴۳	۲-۲-۴- نظریه‌ی خلق الساعه
۴۴	۲-۲-۵- نظریه‌ی آفرینش
۴۵	۲-۲-۶- نظریه‌ی ایونی
۴۵	۲-۲-۷- نظریه‌ی بوفون
۴۶	۲-۲-۸- نظریه‌ی موتاسیون
۴۶	۲-۲-۹- نظریه‌ی کاتاستروفی
۴۷	۲-۲-۱۰- نظریه‌ی فروید
۴۷	۲-۲-۱۱- نظریه‌ی تکاملی لامارک
۴۹	۲-۲-۱۲- نظریه‌ی تکاملی داروین
۵۱	۲-۲-۱۳- نسل‌های پیش از بشر
۵۳	۲-۳- مرگ
۵۷	یادداشت‌های فصل دوم
۶۰	فصل سوم: آفرینش جهان
۶۱	۳- آفرینش جهان
۶۲	۳-۱- جهان آفریده‌ی غول خدای نخستین
۶۳	۳-۱-۱- اساطیر آفرینش بابلی

۶۵	۳-۱-۲- اساطیر آفرینش هندی
۶۸	۳-۱-۳- اساطیر آفرینش چین
۶۹	۳-۱-۴- اساطیر آفرینش اسکاندیناوی
۷۱	۳-۱-۵- اساطیر آفرینش سرخ‌پوستان آمریکا
۷۳	۳-۱-۶- اسطوره‌ی آفرینش مانوی
۷۴	۳-۱-۷- اسطوره‌ی آفرینش زرتشتی
۷۵	۳-۲- پیدایش جهان حاصل ازدواجی مقدس است
۷۶	۳-۲-۱- اسطوره‌ی آفرینش زروانی
۷۸	۳-۲-۲- اسطوره‌ی آفرینش مصری
۷۹	۳-۲-۳- اسطوره‌ی آفرینش فنیقی
۸۰	۳-۲-۴- اسطوره‌ی آفرینش ژاپنی
۸۲	۳-۲-۵- اسطوره‌ی آفرینش یونان
۸۵	۳-۲-۶- اسطوره‌ی آفرینش سومر
۸۶	۳-۲-۷- اسطوره‌ی آفرینش بابلی
۸۸	۳-۲-۸- اسطوره‌ی آفرینش اسکاندیناوی
۸۹	۳-۲-۹- اساطیر آفرینش سرخ‌پوستان
۹۱	۳-۲-۱۰- اساطیر آفرینش آفریقایی
۹۳	۳-۳- آفرینش از هیچ و آفرینش از بی‌نظمی
۹۴	۳-۳-۱- آفرینش از هیچ
۹۴	۳-۳-۱-۱- در آغاز غیر از نیستی، چیزی نیست
۹۵	۳-۳-۱-۲- در آغاز فقط خداست که همه‌ی موجودات را از هیچ خلق می‌کند
۹۶	۳-۳-۱-۲-۱- آفرینش جهان از دیدگاه قرآن
۹۶	۳-۳-۱-۲-۲- آفرینش در سفر پیدایش کتاب مقدس
۹۷	۳-۳-۱-۲-۳- آفرینش در دین زرتشتی و زروانی
۹۹	۳-۳-۱-۲-۴- آفرینش در اساطیر مصر

۹۹ آفرینش در اساطیر سرخ‌پوستان ۳-۱-۲-۵
۱۰۰ آفرینش در اساطیر هندی ۳-۱-۲-۶
۱۰۰ آفرینش در اساطیر آفریقایی ۳-۱-۲-۷
۱۰۱ آفرینش از بی‌نظمی ۳-۳-۲
۱۰۲ بی‌نظمی اولیه و آفریننده هر دو در آغاز وجود داشته ۳-۲-۱
۱۰۵ در آغاز تنها بی‌نظمی است ۳-۲-۲
۱۰۶ آفرینش از بی‌نظمی در اساطیر ژاپن ۳-۲-۱
۱۰۸ اساطیر آفرینش بین‌النهرین ۳-۲-۲
۱۰۹ آفرینش در اساطیر مارکئیز ۳-۲-۳
۱۰۹ اساطیر آفرینش اسکاندیناوی ۳-۲-۴
۱۱۰ آفرینش در اساطیر سرخ‌پوستان ۳-۲-۵
۱۱۱ جهان از دریای ازلی به وجود آمده و محصور در آب است ۳-۴
۱۱۴ ادوار آفرینش جهان ۳-۵
۱۱۶ ادوار آفرینش در اساطیر یونان ۳-۵-۱
۱۱۷ ادوار خلقت در اساطیر هند ۳-۵-۲
۱۱۹ ادوار جهان در اساطیر سرخ‌پوستان ۳-۵-۳
۱۲۰ نخستین مکان آفریده شده، محل زندگی قوم صاحب اسطوره می‌باشد ۳-۶
۱۲۲ پیدایش جهان مادی در چند مرحله ۳-۷
۱۲۵ یادداشت‌های فصل سوم
۱۳۰ فصل چهارم: آفرینش انسان
۱۳۱ آفرینش انسان ۴-۴
۱۳۳ آفرینش انسان از خاک ۴-۱-۱
۱۳۶ خلقت انسان در اساطیر یونان ۴-۱-۱

- ۱۳۹ ۲-۱-۴- خلقت انسان در اساطیر بین‌النهرین
- ۱۴۱ ۳-۱-۴- آفرینش انسان در اساطیر زرتشتی
- ۱۴۳ ۴-۱-۴- آفرینش انسان در اساطیر چین
- ۱۴۴ ۵-۱-۴- آفرینش انسان در اساطیر آفریقا
- ۱۴۶ ۶-۱-۴- آفرینش انسان در اساطیر مصر
- ۱۴۶ ۷-۱-۴- آفرینش انسان در اساطیر سرخ‌پوستان
- ۱۴۸ ۸-۱-۴- روایت قرآن و کتاب مقدس
- ۱۵۰ ۲-۴- منشأ پیدایش انسان از گیاه است
- ۱۵۱ ۱-۲-۴- نخستین جفت در اساطیر ایرانی
- ۱۵۳ ۲-۲-۴- آفرینش انسان در اساطیر اسکاندیناوی
- ۱۵۵ ۳-۲-۴- پیدایش انسان در عقاید بومیان آمریکا
- ۱۵۶ ۴-۲-۴- پیدایش انسان در اساطیر آفریقا
- ۱۵۷ ۳-۴- کاربرد عناصری ایزدی در آفرینش انسان
- ۱۵۸ ۱-۳-۴- اساطیر مانوی و گنوسی
- ۱۶۰ ۲-۳-۴- پیدایش انسان در اساطیر بابلی
- ۱۶۱ ۳-۳-۴- آفرینش انسان، بومیان آمریکا
- ۱۶۲ ۴-۳-۴- آفرینش انسان در اساطیر چین و مصر
- ۱۶۳ ۴-۴- پیدایش انسان از نسل خدایان
- ۱۶۷ ۵-۴- آفرینش موجودی دیگر همراه انسان
- ۱۶۸ ۶-۴- خلق انسان به شکل آفریدگار
- ۱۶۹ ۷-۴- آفرینش زن در مرتبه‌ی دوم
- ۱۷۳ ۸-۴- از دست دادن سعادت جاودانگی
- ۱۷۷ ۹-۴- هدف از خلقت انسان
- ۱۸۰ یادداشت‌های فصل چهارم

فصل پنجم: جهان پس از مرگ	۱۸۴
۵- جهان پس از مرگ	۱۸۵
۵-۱- اساطیر یونان	۱۹۱
۵-۲- اساطیر بین‌النهرین	۱۹۷
۵-۳- اساطیر مصر	۲۰۲
۵-۴- اساطیر هند	۲۰۸
۵-۵- اساطیر چین و ژاپن	۲۱۳
۵-۶- اساطیر بومیان آمریکا	۲۱۹
۵-۷- اساطیر آفریقا	۲۲۴
۵-۸- اساطیر اسکاندیناوی و سلتی	۲۲۶
۵-۹- اساطیر زرتشتی	۲۳۱
۵-۱۰- ادیان یهود، مسیح و اسلام	۲۴۰
یادداشت‌های فصل پنجم	۲۴۷
فصل ششم: آئین‌های مرگ	۲۵۴
۶- آئین‌های مرگ	۲۵۵
۶-۱- دفن مردگان	۲۶۰
۶-۱-۱- تدفین مرده با یک جانور	۲۶۶
۶-۱-۲- گورستان نمادی از جامعه	۲۶۷
۶-۱-۳- دفن مردگان در خانه	۲۷۳
۶-۱-۴- نصب سمبل‌های نور بر آرامگاه	۲۷۴
۶-۱-۵- مراسم تدفین عبریان	۲۷۵
۶-۲- سوزاندن مردگان	۲۷۷
۶-۳- آئین‌های خاص زرتشتیان	۲۸۱
یادداشت‌های فصل ششم	۲۸۵

فصل هفتم: پایان جهان	۲۸۹
۷- پایان جهان	۲۹۰
۷-۱- اساطیر یونان	۲۹۲
۷-۲- اساطیر اسکاندیناوی	۲۹۳
۷-۳- اساطیر هند	۲۹۷
۷-۴- اساطیر بومیان آمریکا	۳۰۰
۷-۵- اساطیر ایرانی	۳۰۱
۷-۶- معاد در ادیان آسمانی	۳۰۶
۷-۷- معاد در اساطیر دیگر	۳۱۱
یادداشت‌های فصل هفتم	۳۱۴
فصل هشتم: نتیجه‌گیری	۳۱۷
۸- نتیجه‌گیری	۳۱۸
فهرست منابع و مآخذ	۳۲۳

فصل اول

مقدمه، پیشینه‌ی بحث، روش تحقیق

۱- مقدمه، پیشینه‌ی بحث، روش تحقیق

۱-۱- مقدمه

پیدایش جهان و انسان، موضوعی است که همیشه مورد سؤال و تحقیق اندیشمندان قرار گرفته است؛ تا آنجا که تاریخ و اسناد بازمانده از گذشتگان به ما اجازه‌ی تحقیق می‌دهند، به مطالبی در این باره برمی‌خوریم که فلاسفه و مورخین در مورد آغاز جهان و خلقت انسان مطرح می‌کنند و در ظلمت‌های فراسوی هزاره‌ها که از تابش انوار تاریخ خبری نیست، اساطیر همانند ستارگانی می‌درخشند و مسیر تفکر و اندیشه‌ی بشری را به ما نشان می‌دهند.

اساطیری که در مورد آغاز جهان و خلقت انسان به دست ما رسیده است، داستان‌هایی توجیهی‌اند که انسان‌های نخستین و اندیشمندان آنان، برای پاسخ‌گویی به پرسش‌های بشر درباره مبدأ هستی بر ساخته‌اند.

این داستان‌های اسطوره‌ای به صورت یک اعتقاد، همیشه کنج‌کاوی‌های ذهنی بشر را اقناع می‌کرده‌اند و در طی زمان به عنوان تنها پاسخ مشروع، به تقدسی دست یافته‌اند که مورد پذیرش همه‌ی مردمان، حتی متفکران نیز واقع شده‌اند تا جایی که فلاسفه‌ی ادوار تاریخی، به جای این که در بحث درباره‌ی آغاز جهان و انسان، به دنبال یافتن پاسخ‌هایی برتر و نوتر و ارائه‌ی فرضیاتی جدید باشند، بیشتر همان باورهای کهن را مورد دقت و تفکر قرار داده‌اند و اگر نظری ارائه داده‌اند، شرح و تفسیر همان عقاید قدما بوده است.

این اساطیر که چنین مقبول عام و خاص قرار گرفتند در ادوار تاریخی به عنوان جزئی از تاریخ پنداشته شدند و چون از حیطه‌ی باورهای عامه خارج شدند مشروعیت و جواز بقای

خویش را از تاریخ کسب کردند. به عنوان مثال اگر به کتاب‌های مورخان دوران اسلامی نظری بیفکنیم در بسیاری از آن‌ها وقایع را از پیدایش انسان و خلقت او به دست خداوند شروع کرده‌اند و همه‌ی اعصار اسطوره‌ای دیگر را همچون تاریخ و واقعیت قلمداد کرده و سپس به بخش‌های تاریخی رسیده‌اند بدون این که هیچ‌گونه تمایزی بین اسطوره و تاریخ قائل شوند.

تا پیش از سده‌های هیجدهم و نوزدهم میلادی که مباحث اسطوره‌ای وارد مرحله‌ی علمی و نوین خود شود و قلمرو تاریخ و اسطوره از هم جدا شود، همان اساطیر اولیه را چون تاریخ می‌دانستند و مورد نقد و تحلیل قرار می‌دادند. ممکن است برخی از این اساطیر تاریخی هسته‌ای از واقعیت داشته باشند اما آن قدر در لفافه‌ی افسانه و هاله‌ی داستان‌پردازی بعدی فرو رفته‌اند که تشخیص مرز اسطوره و تاریخ در آن‌ها چندان آسان نیست. از نمونه‌های بارز این گونه تاریخ‌ها، می‌توان شاهنامه‌ی فردوسی را نام برد. قبل از هر چیز باید یادآور شد که شاهنامه، همان تاریخ کهن ایرانیان است که به نظم درآمده و اعتبار خود را پیش از این که منظومه‌ای حماسی باشد، به خاطر وجهه‌ی تاریخی‌اش کسب کرده و همیشه به عنوان تاریخ منظوم ایران به حساب می‌آمده است. از نمونه‌های دیگر این تاریخ‌ها که اساطیر آفرینش را همچون بخشی از تاریخ قلمداد کرده‌اند، می‌توان از «تاریخ طبری»، «کامل ابن اثیر»، «تاریخ حمزه‌ی اصفهانی»، «تاریخ یعقوبی»، «اخبار الطول دینوری»، «تاریخ بلعمی» و «جامع‌التواریخ خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی» نام برد.

به خاطر اهمیت موضوع آفرینش، لازم به نظر می‌رسید که همه‌ی آن اساطیر که به پیدایش جهان و انسان می‌پردازند و در زمان‌هایی نه چنان دور مقبول همگان بوده‌اند در مجموعه‌ای گردآوری و تا حد امکان به بررسی و مقایسه آن‌ها پرداخته شود. به همین علت است که ما فصل‌هایی از این رساله را به جمع‌آوری و بررسی این اساطیر اختصاص داده‌ایم. در برابر آفرینش و خلقت، مسأله‌ی مرگ مطرح می‌شود. انسان همیشه با مرگ دست به گریبان بوده است. شاید بتوان گفت که تلخ‌ترین حادثه‌ای که هر انسانی در زندگی با آن مواجه خواهد شد، مرگ است که بدبختانه هیچ‌گیزی از آن نیست. انسان‌های بی‌شماری به دنبال یافتن راه‌گیزی از این پایان ناگزیر بوده‌اند؛ برخی به دنبال آب زلال حیات رفتند اما به چشمه‌ی تیره‌ی ناامیدی رسیدند و ناچار به بازگشت و قبول آن واقعیت محتوم شدند.

این‌گونه نومی‌دی‌ها از دست یافتن به یک جاودانگی در این جهان باعث شد که انسان‌ها به فکری دیگر بیفتند. آنان ناچار مرگ را پذیرفتند اما نه با واقعیت تلخ نیستی نهفته در آن؛ بلکه آن را در حد گذر از یک رودخانه و یا تغییر جامه‌ی روح تنزل دادند و به تصویرپردازی جهانی دیگر در ورای این فنا پرداختند؛ جهانی آرمانی که آرزوی هر انسانی بود. از آن جایی که خلاق و طراح اصلی آن جهان، قوه‌ی خیال بشری بود و محدودیتی برای هر چه زیبا و دلپذیرتر جلوه دادن آن در پیش نبود، تا آنجایی که توانستند حسن ذوق و حس شاعرانه در پیرایش و آرایش آن به خرج دادند و آن را محبوب و گمشده‌ی هر قلبی کردند. در این تصویرسازی، ساکنان سرزمین‌های سرد و یخبندان، جهانی گرم و مطبوع در آن سوی مرگ به تصویر کشیدند و ساکنان کویر و بیابانگردان، باغ‌هایی در آن سوی مرگ برای خویشتن ساخته‌اند که درختانش سر درهم آورده و چشمه‌هایی زلال از زیر آن‌ها جاری است.

اعتقاد به جهان پس از مرگ گذشته از چگونگی پیدایش آن، جزوی از اصول اساسی در ادیان آسمانی نیز می‌باشد که ریشه‌هایی وحیانی دارد. همین حقایق دینی است که در طول تاریخ باعث خلق آثار شگرف و شاهکارهای ادبی شده است. هر مؤمن به این باورهای دینی، دوست دارد از آن جهان اطلاعی به دست آورد و گوشه‌ای از سرای ابدی خویش را در این جهان و هنگام حیات ببیند. همین خواسته‌ی به حق مؤمنان و پیروان ادیان است که به برخی از شاعران و اندیشمندان این جرأت را داده است که با بال‌های تخیل به جهان پس از مرگ سفر کنند و واقعیت‌های آن جهان را با چشم‌های خیال ببینند. از رهگذر این مسافرت‌های رؤیایی، چندین شاهکار ادبی خلق شده است که نمونه‌هایی از آن‌ها را نام می‌بریم: مشهورترین و حجیم‌ترین اثر از این دست، کمدی الهی اثر دانته‌آلیگری می‌باشد. او شاعری ایتالیایی است که در فلورانس به دنیا آمد و در بین سال‌های ۱۲۶۵ تا ۱۳۲۱ میلادی می‌زیست. او در سفر خود به آن جهان به ترتیب از دوزخ، برزخ و بهشت دیدن می‌کند. همراه او در این سفر تخیلی، ویرژیل، شاعر رومی سده‌ی نخستین میلادی است.^۱

«ارداویراف‌نامه» کهن‌ترین اثر در این زمینه می‌باشد که هزار سال پیش از کمدی الهی دانته نوشته شده است^۲ بر اساس این داستان، شخصی از قدسیان زرتشتی به نام «ویراف» سفری روحانی به آخرت و دیار امشاسپندان می‌کند. علت سفر او این است که پس از حمله‌ی